

УДК 37.013.42:364-78:355.292

Бриндіков Юрій Леонідович
кандидат психологічних наук, доцент
кафедра соціальної роботи і соціальної педагогіки
Хмельницький національний університет
м.Хмельницький, Україна
bryndik@i.ua

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО МОДЕЛЮВАННЯ СИСТЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ КОМПЛЕКСНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ

Анотація. Досвід участі комбатантів у військових діях на сході України свідчить про високий рівень їхньої травматизації. Актуальність дослідження зумовлена тим, що для підвищення рівня боєздатності та збереження фізичного і психічного здоров'я, нормалізації психоемоційної сфери військовослужбовців необхідно проводити комплексну реабілітацію. На основі використання теоретичних методів дослідження здійснено аналіз сучасної психолого-педагогічної літератури та розкрито зміст понять «система», «модель». Як результат – змодельовано систему організації комплексної реабілітації військовослужбовців учасників бойових дій. У структурі авторської моделі системи виділено блоки: методологічний (мета, завдання, психосоціальні моделі реабілітації, методологічні підходи, принципи), змістовий (види комплексної реабілітації, спеціалізовані реабілітаційні установи), процесуальний (технологія реабілітації військовослужбовців з виокремленими етапами, комплексом інноваційних психотерапевтичних методів і різноманітних технологій – арт-терапевтичних, тренінгових, ігрових), результативний (компоненти, рівні, результат); системотвірним елементом визначено організаційно-педагогічні умови.

Ключові слова: система, моделювання, система організації комплексної реабілітації військовослужбовців учасників бойових дій, організаційно-педагогічні умови.

Вступ. Військовослужбовці, які побували в «гарячих точках», особливо ті, хто постраждав при виконанні службових обов'язків на сході України, у зоні АТО, вимагають підвищеної соціальної уваги, надання психологічної допомоги, проведення реабілітаційних заходів. Реабілітація військовослужбовців передбачає «систему медичних, психологічних і професійних заходів, спрямованих на попередження розвитку патологічних процесів, які призводять до втрати працездатності; ефективного і раннього повернення військовослужбовців до професійної діяльності» [1, с.151–152]. Ми переконані, що правильно організована система комплексної реабілітації сприятиме відновленню здібностей військовослужбовців до нормальної життєдіяльності і дасть змогу запобігти появі стресових розладів, посттравматичних стресових розладів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні аспекти реабілітації представлені у роботах Т. Добровольської, С. Коношенко, В. Кукси, М. Фролова, Л. Яковлевої та інших. Особливості здійснення реабілітаційної роботи з військовослужбовцями проаналізовано Н. Алаликіною, В. Алещенко, В. Березовцем, А. Денисовим, О. Караяні, В. Могільовим та іншими. Проблема використання методу моделювання у наукових дослідженнях займалися Б. Глінський, В. Сафронова, І. Стеценко, В. Томашевський та інші. Однак, попри їх загальний доробок, варто констатувати нестачу теоретичного матеріалу щодо розробки системи комплексної реабілітації військовослужбовців учасників бойових дій.

Мета статті – теоретично обґрунтувати та змодельовати систему організації комплексної реабілітації військовослужбовців збройних сил України, учасників бойових дій.

Завдання дослідження: розкрити суть понять «система», «модель»; виокремити та охарактеризувати складові елементи системи організації реабілітації комбатантів.

Методи дослідження: теоретичні – аналіз психолого-педагогічної, філософської та методичної літератури з досліджуваної проблеми, синтез, порівняння, узагальнення, абстрагування, прогнозування, класифікація – для визначення сутності базових понять дослідження; моделювання – з метою розробки

моделі системи організації комплексної реабілітації військовослужбовців збройних сил України, учасників бойових дій.

Виклад основного матеріалу. Завдання координації та інтеграції зусиль інститутів соціальної реабілітації, спрямованих на організацію і здійснення реабілітації військовослужбовців ЗСУ, учасників бойових дій, можливо вирішити в межах системного підходу. Згідно нової філософської енциклопедії система є сукупністю елементів, що знаходяться у відносинах і зв'язках один з одним, яка утворює певну цілісність, єдність [8].

Розробляючи систему організації комплексної реабілітації військовослужбовців ЗСУ, учасників бойових дій, ми звернулися до методу моделювання, що означає «метод наукового дослідження; основу розроблення нової теорії; механізм визначення перспективи розвитку» [4, с.248]. У свою чергу, модель розуміють як зразок, що відтворює, імітує будову і дію якого-небудь об'єкта, використовується для одержання нових знань про об'єкт [2]. У контексті здійснення реабілітації військовослужбовців модель розглядають як «сукупність взаємопов'язаних компонентів, покликаних і здатних послідовно і максимально ефективно використовувати засоби соціально-культурної діяльності в реабілітації досліджуваної групи людей» [7, с.16].

Застосовуючи моделювання як науковий метод, ми визначили низку принципів науково-теоретичних позицій, що обґрунтовують сутність представленої моделі системи організації реабілітації військовослужбовців ЗСУ учасників бойових дій. По-перше, розроблена нами модель інтегрує зусилля не тільки фахівців мультидисциплінарної команди, але й сприяє активній співпраці різних соціальних установ, які здійснюватимуть комплексну реабілітацію військовослужбовців учасників бойових дій. По-друге, запропонована модель має не тільки теоретичне, але й конкретно-практичне значення, тому що пов'язана з безпосередньою практикою роботи соціальних реабілітаційних установ, які здійснюють комплексну реабілітацію комбатантів, й апробована в реальних умовах. По-третє, модель відповідає основним технологічним вимогам: концептуальність, системність, реалістичність, керованість, ефективність, опти-

мальність, інноваційність. По-четверте, розроблену модель можна модифікувати, адаптуючи до умов, наближених до бойових, тому що вона заснована на компонентах (елементах) універсального характеру. Універсалізації зазначеної моделі сприяє й те, що при її розробці ми спиралися на загальнонаукові методологічні підходи (системний, комплексний, технологічний, мультидисциплінарний) і принципи (комплексності; наступності; послідовності; безперервності; диференційованості).

У структурі авторської моделі системи організації комплексної реабілітації військовослужбовців Збройних Сил України, учасників бойових дій ми виділили методологічний, змістовий, процесуальний і оцінювальний блоки. Зупинимось на характеристичні блоків моделі системи. Так, методологічний блок передбачає проектування мети, обґрунтування психосоціальних моделей реабілітації, методологічних підходів і принципів.

Мету системи ми сформулювали таким чином – організувати й провести комплексну реабілітацію військовослужбовців ЗСУ, учасників бойових дій. Така мета конкретизується відповідними завданнями:

- 1) надання військовослужбовцю допомоги у відновленні психічного й фізичного здоров'я для продовження професійної діяльності;
- 2) корекція соціальної поведінки комбатантів;
- 3) адаптація комбатантів до умов мирного життя.

Для визначення механізму дії реабілітаційного процесу, варто враховувати психосоціальні моделі реабілітації. При виборі моделей ми керувалися, по-перше, аналізом зарубіжного досвіду й існуючих зарубіжних моделей реабілітації, по-друге, специфікою військовослужбовців ЗСУ учасників бойових дій, як особливої категорії, що вирізняється специфічними психологічними проблемами: наявністю невротичних реакцій (стресове виснаження, фобічні реакції, підвищена тривожність, прояви агресивної поведінки); функціональними розладами (психосоматичні розлади); емоційними та поведінковими порушеннями (реакції протесту, підвищена плаксивість та капризність, часті зміни настрою); порушенням взаємовідносин у сім'ї та близькому оточенні (неготовність жити в мирних умовах). Серед існуючих моделей роботи ми виокремили ті, які враховують психосоціальні чинники впливу на військовослужбовців та динаміку їхньої соціальної дезадаптації; формування адаптаційного ресурсного потенціалу комбатантів за умови зміни соціального середовища (потрапляння у зону бойових дій). Йдеться про психосоціальну модель реабілітації Н. Сарджвеладзе [6], зосереджену на відновленні нормального соціального і побутового функціонування людини, її духовного світу. Психосоціальна модель розвитку стійкості М. Еувема [3] дає змогу людині запобігати, мінімізувати або долати згубні наслідки стресів або проблем за допомогою власних внутрішніх ресурсів і зовнішньої підтримки для адаптації до нових умов. Модель ненасильницького спілкування (*NVC–Nonverbal Communication*) М. Розенберга [5] ґрунтується на ідеї розуміння людиною власних потреб і потреб людей, які її оточують, причому всі люди мають здатність до співчуття.

Визначальними елементами методологічного блоку системи, взаємодія яких впливає на організацію комплексної реабілітації військовослужбовців ЗСУ, учасників бойових дій, ми визначили методологічні підходи:

- системний підхід дає змогу розглянути процес організації комплексної реабілітації військовослужбовців Збройних Сил України, учасників бойових дій як цілісну систему; виділити систе-

мотвірний чинник такої організації, тобто мету і результат; сконструювати систему її організації, виявити її складові елементи, розкрити їх взаємозв'язок, а також основні умови існування даної системи;

- комплексний підхід передбачає органічне поєднання різних видів реабілітації (психологічної, соціальної, медичної, педагогічної) комбатантів, яку здійснює команда різнопрофільних фахівців (медиків, реабілітологів, психологів, соціальних працівників); комплексне застосування різноманітних форм, методів, технологій, засобів у процесі проведення реабілітаційних заходів;
- мультидисциплінарний підхід ґрунтується на командній співпраці соціальних працівників, медиків, реабілітологів, психологів, волонтерів;
- технологічний підхід сприяє цілеспрямованому синтезу форм, методів і засобів реабілітації, відкриває нові можливості для методичної варіативності в організації реабілітаційного процесу комбатантів; передбачає цілеспрямованість при розробці системи і технології комплексної реабілітації військовослужбовців з чітко розробленим планом, процедурами, інструкціями і алгоритмом дій.

До методологічного блоку були віднесені принципи, які, у свою чергу, ми розподілили на дві групи – загальнонаукові (комплексності; наступності; послідовності; безперервності; диференційованості) і специфічні, пов'язані з різними видами реабілітації (гуманізації; індивідуалізації; взаємодії фахівців мультидисциплінарної команди; забезпечення педагогічної підтримки тощо).

Змістовий блок розробленої моделі системи передбачає організацію і проведення комплексної реабілітації з виокремленням різних видів (соціальної, психологічної, медичної / фізичної, педагогічної) та їхньої комбінації. Для розв'язання завдань медико-соціально-психологічної реабілітації потрібно організувати диспансеризацію військовослужбовців, які отримали травми в ході бойових дій, та осіб, які не мають інвалідності, але є учасниками бойових дій. Крім того, для здійснення успішної соціально-психологічної адаптації та інтеграції у мирне життя, або професійну діяльність, необхідно проводити індивідуальну, групову та сімейну психотерапію, психологічне / сімейне консультування, соціально-психологічні тренінги тощо.

Педагогічна реабілітація учасників збройних конфліктів передбачає створення умов для здобуття професійної освіти в установах загальної системи професійної освіти, в освітніх установах соціального захисту та зайнятості, а також шляхом навчання на робочому місці. Комплекс заходів щодо сприяння соціально-педагогічній реабілітації інвалідів та учасників бойових дій, передбачає професійну орієнтацію; навчання, перенавчання, підвищення кваліфікації; професійну адаптацію; надання допомоги в отриманні робочого місця, включаючи сприяння при вступі на роботу; надання для спеціального робочого місця інваліда допоміжних технічних пристосувань або додаткового обладнання. Ми переконані, що тільки комплексне поєднання реабілітацій дасть позитивний ефект від проведення реабілітаційних заходів, оскільки методи і технології, які використовують у реабілітаційному процесі взаємодоповнюють одне одного, тим самим підсилюючи реабілітаційно-корекційно-терапевтичний ефект.

Проведення комплексної реабілітації потребує, по-перше, відповідних умов, йдеться про спеціалізовані установи, де відбуватиметься реабілітація,

і по-друге, відповідного кадрового складу мультидисциплінарної команди – фахівців, які організують, проектуватимуть, здійснюватимуть і контролюватимуть цей процес. До складу системи організації комплексної реабілітації повинні входити реабілітаційні установи різного рівня (регіональні) і різної відомчої приналежності та функціональної спрямованості, які реалізують заходи медичної, психологічної, соціальної та педагогічної реабілітації, забезпечують поетапне і послідовне відновлювальне лікування військовослужбовців учасників бойових дій. Система установ реабілітації повинна забезпечувати наступність ланок «стаціонар – санаторій – поліклініка – соціальні установи» і «поліклініка – соціальні установи – заклади освіти».

Процесуальний блок представлений технологією реабілітації військовослужбовців з виокремленими етапами. Так, діагностувальний етап передбачає проведення первинного психодіагностувального обстеження військовослужбовців. Основне завдання цього етапу полягає у визначенні психоемоційного стану й індивідуально-психологічних особливостей комбатантів. На другому етапі на основі аналізу отриманих у ході діагностики даних із метою найбільш ефективною реалізації реабілітаційного потенціалу комбатанта з урахуванням його індивідуальних особистісних особливостей і запиту відбувається розробка індивідуальної програми реабілітації (ППР) з чітким визначенням комплексу реабілітаційних методів і технологій. Робочий етап зосереджений на практичному виконанні реабілітаційних заходів, передбачених ППР. Вибір форм (групова / індивідуальна) реабілітаційних заходів будується і проводиться відповідно до діагностувальних досліджень. На завершальному етапі відбувається після реабілітаційний супровід військовослужбовців, що дає змогу спостерігати за динамікою їхнього психоемоційного стану. Соціально-психологічний супровід надається як військовослужбовцям, які повернулися до виконання службових обов'язків у зону військових дій, так і комбатантам, які повернулися до мирного життя.

Вагомим елементом процесуального блоку визначили комплекс інноваційних психотерапевтичних методів і різноманітних технологій (арт-терапевтичних, тренінгових, ігрових). Їх органічне поєднання сприя-

тиме проведенню ефективної комплексної реабілітації комбатантів.

Слід зазначити, що комплексна реабілітація військовослужбовців учасників бойових дій спрямована на подолання проявів ПТСР, ґрунтується на концепції посттравматичних стресових реакцій і залежатиме від поєднання різних видів психотерапії (психодинамічної, когнітивної, поведінкової, гештальт-терапії, наркосинтетичної тощо) і форм психотерапії (індивідуальної, групової, сімейної). При цьому комплексна реабілітація може носити строковий характер (*crisis intervention*), мати обмежений термін (*brief psychotherapy*) або бути розрахованою на тривалий період (*long term PTSD intervention*).

Результативний блок моделі системи організації комплексної реабілітації військовослужбовців ЗСУ учасників бойових дій представлений компонентами та рівнями реабілітованості (високим, достатнім, середнім, низьким) і результатом – динамікою реабілітованості комбатантів.

Ефективність комплексної реабілітації військовослужбовців учасників бойових дій забезпечують організаційно-педагогічні умови: 1) здійснення комплексної реабілітації комбатантів з виокремленням ключового виду та врахуванням «індивідуального випадку»; 2) організація і здійснення реабілітації військовослужбовців учасників бойових дій мультидисциплінарною командою фахівців; 3) проведення ранньої діагностики потреб та проблем військовослужбовців (згідно розробленої комплексної програми); 4) розробка індивідуальної програми реабілітаційних заходів для комбатантів; 5) соціально-психологічний супровід військовослужбовців у постреабілітаційний період. Виокремлені організаційно-педагогічні умови є наскрізним елементом розробленої графічної моделі системи.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Таким чином, взаємодія названих вище компонентів (методологічного, змістового, процесуального і результативного) забезпечує цілісність і ефективність моделі системи організації комплексної реабілітації військовослужбовців ЗСУ учасників бойових дій. Подальша увага буде зосереджена на розробці реабілітаційно-адаптивних тренінгів для військовослужбовців учасників бойових дій.

References

1. Boichak, M.P., Radysh, Y.F., Bilyi, V.Y., & Kryshchak, B.P. (2001). *Terminolohichnyi slovnyk-dovidnyk menedzhera okhorony zdorovia* [Terminology Dictionary-Directory of Healthcare Manager]. Kyiv: Presa Ukrainy [in Ukrainian].
2. Busel, V.T. (Ed.) (2007). *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [Great explanatory dictionary of modern Ukrainian language]. Kiev, Irpin: Perun [In Ukrainian].
3. Euvema, M. (2016). *Psykhosotsialnyi rozvytok ditei ta molodi* [Psychosocial development of children and youth]. Kyiv: LHSI [In Ukrainian].
4. Pikel'naya, V.S. (1993). *Teoriya i metodika modelirovaniya upravlencheskoj deyatel'nosti (shkolovedcheskij aspekt)* [Theory and methodology of modeling of management activity (school-study aspect)]. Doctor's thesis. Kryvyi Rig: Kryvyi Rig Pedagogical University [in Russian].
5. Rozenberg, M. (2009). *Yazyk zhizni. Nenasilstvennoe obshchenie* [Language of life. Nonviolent communication]. Moscow: Sofiya [in Russian].
6. Sardzhveladze, N., & Beberashvili, Z. (2007). *Traumy i psichologicheskaya pomoshch* [Trauma and psychological help]. Moscow: Smysl [in Russian].
7. Serpovskaya, A.A. (2006). Socialno-kulturnaya deyatel'nost kak sredstvo reabilitatsii sotrudnikov pravoohranitel'nykh organov, otsluzhivshih v «goryachih tochkah» [Social and cultural activity as a means of rehabilitation of law enforcement officers who served in "hot spots"]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Tambov, Russia: Tambov State University named after R/ Derzhavin [in Russian].
8. Styopin, V.S. (Ed.) (2001). *Novaya filosofskaya ehnciklopediya: V 4 tomakh* [New Philosophical Encyclopedia in 4 volumes]. Retrieved from: https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/411/%D0%98%D0%93%D0%A0%D0%90 [in Russian].

Список використаної літератури

1. Термінологічний словник-довідник менеджера охорони здоров'я / Кол. авт.; упорядники – М.П.Бойчак, Я.Ф.Радиш, передмова та загальна редакція – В.Я.Білий, Б.П.Криштопа. – К.: Вид-во «Преса України», 2001. – С.151–152.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. Бусел В. Т.]. – К.; Ірпін: Перун, 2007. – 1736 с.
3. Еувема М. Психосоціальний розвиток дітей та молоді / М.Еувема; [пер. з англ. Р.Оуденховен, Р.Лейден]. – К.: «LHSI», 2016. – 108 с.

4. Пикельная В.С. Теория и методика моделирования управленческой деятельности (школоведческий аспект): дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 / В.С.Пикельная. – Кривой Рог, 1993. – 374 с.
5. Розенберг М. Язык жизни. Ненасильственное общение / М.Розенберг. – М.: Изд-во София, 2009. – 169 с.
6. Сарджвеладзе Н. Травма и психологическая помощь / Н.Сарджвеладзе; [за ред. З. Беберашвили и др.]. – М.: Смысл, 2007. – 179 с.
7. Серповская А.А. Социально-культурная деятельность как средство реабилитации сотрудников правоохранительных органов, отслуживших в «горячих точках»: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.05 / Александра Анатольевна Серповская. – Тамбов, 2006. – 26 с.
8. Новая философская энциклопедия: В 4 тт. [Электронный ресурс] / Под ред. В.С.Стёпина. – М.: Мысль, 2001. – URL: https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/411/%D0%98%D0%93%D0%A0%D0%90

Стаття надійшла до редакції 03.04.2018 р.

Стаття прийнята до друку 07.04.2018 р.

Брындиков Юрий

кандидат психологических наук, доцент
кафедра социальной работы и социальной педагогики
Хмельницкий национальный университет
г.Хмельницкий, Украина

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К МОДЕЛИРОВАНИЮ СИСТЕМЫ ОРГАНИЗАЦИИ КОМПЛЕКСНОЙ РЕАБИЛИТАЦИИ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ УЧАСТНИКОВ БОЕВЫХ ДЕЙСТВИЙ

Аннотация. Опыт участия комбатантов в военных действиях на востоке Украины свидетельствует о высоком уровне их травматизации. Актуальность исследования обусловлена тем, что для повышения уровня боеготовности и сохранения физического и психического здоровья, нормализации психоэмоциональной сферы военнослужащих возникает необходимость в проведении комплексной реабилитации. На основе использования теоретических методов исследования раскрыто содержание понятий «система», «модель». Как результат – смоделирована система организации комплексной реабилитации военнослужащих участников боевых действий. В структуре авторской модели системы выделены блоки: методологический (цель, задачи, психосоциальные модели реабилитации, методологические подходы, принципы); содержательный (виды комплексной реабилитации, специализированные реабилитационные учреждения); процессуальный (технология реабилитации военнослужащих с выделенными этапами, комплексом инновационных психотерапевтических методов и разнообразных технологий – арт-терапевтических, тренинговых, игровых); результативный (компоненты, уровни, результат); системообразующим элементом определены организационно-педагогические условия.

Ключевые слова: система, моделирование, система организации комплексной реабилитации военнослужащих участников боевых действий, организационно-педагогические условия.

Bryndikov Yurii

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor
Department of Social Work and Social Pedagogy
Khmelnytskyi National University
Khmelnytskyi, Ukraine

METHODOLOGICAL APPROACHES TO MODELING THE SYSTEM OF ORGANIZATION OF THE SERVICEMEN THE COMBATANTS' COMPLEX REHABILITATION

Abstract. The experience of combatants participating in hostilities in the east of Ukraine proves the high level of their traumatism. There is a need for complex rehabilitation. In order to increase the level of the combat's capability and preserve physical and mental health. There is a need to normalize the psycho-emotional sphere of the servicemen. The purpose of the article is theoretical substantiation and modeling of the system of organization of the servicemen of the armed forces of Ukraine, the combatants' complex rehabilitation. The research methods used: theoretical – the analysis of psychological and pedagogical, philosophical and methodological literature on the study issue, synthesis, comparison, generalization, abstraction, forecasting. The method of classification is to determine the essence of the basic concepts of research. The modeling is for developing a model of the organization of complex rehabilitation of the servicemen of the armed forces of Ukraine, the combatants. It is defined on the basis of the analysis of modern psychological and pedagogical literature of the study issue such concepts as "system", "model". It is simulated the system of organization of complex rehabilitation of the servicemen the combatants. There are distinguished the blocks in the structure of the author's model. There are such blocks methodological (purpose, tasks, psychosocial rehabilitation models, methodological approaches, principles). The content (types of complex rehabilitation, specialized rehabilitation institutions). The procedural (the technology of rehabilitating the servicemen with distinct stages. It is a complex of innovative psychotherapeutic methods and various technologies - art-therapeutic, training, gaming). The productive (components, levels, result). The systematic element is determined organizational and pedagogical conditions. The following five conditions were attributed to them. The first one the implementation of integrated rebellion of the combatants with the distinction of the key species and taking into account the "individual case". The second is the organization and implementation of rehabilitation of the servicemen the combatants by a multidisciplinary team of specialists. The conducting an early diagnosis of the needs and problems of the servicemen (according to the developed complex program) is the third one. The development of an individual rehabilitation program for the combatants is the forth. The fifth is the social and psychological support of the servicemen in the post-rehabilitation period. The article presents the justification and mechanism of their implementation.

Key words: system, modeling, system of organization of the servicemen the combatants' complex rehabilitation, organizational and pedagogical conditions.